

REFLEXIONS SOBRE L'ORIGEN DEL NEOLÍTIC A GRÈCIA

Catherine Perlès

L'origen i les modalitats de l'aparició del Neolític a Grècia són, encara ara i després d'anys de recerca, l'objecte d'opinions molt contradictòries. Considerat als anys seixanta com una transformació del Neolític del Pròxim Orient, el Neolític de Grècia actualment és contemplat sovint com l'exemple d'un procés de neolitització local, on la part corresponent als elements no autòctons té només un paper secundari (BARKER, 1985; DENNELL, 1983; RINDOS, 1984; THEOCHARIS, 1973). Més matisats, els models mixtos (TREUIL, 1989), per exemple el de la difusió del Neolític a partir d'intercanvis entre els caçadors-recol·lectors, presentat per Chapman en aquesta mateixa revista, es basen també en la proposta que allà, com arreu d'Europa, «...el desenvolupament local entre els grups farratjadors podia haver tingut un paper més significatiu en el Neolític antic del nord de Grècia del que és habitualment reconegut» (CHAPMAN, 1991, 129).

És en el marc general de les controvèrsies sobre la formació del Neolític a Europa que se situa aquest debat, i és curiós comprovar que mentre que generalment són admesos els desplaçaments de les poblacions del Rubané, la hipòtesi dels desplaçaments de les poblacions del Pròxim Orient o d'Anatòlia cap a Grècia (i, per tant, cap a Europa) produeix fortes reaccions.

L'argument que es desenvoluparà en aquest article pot ser considerat una mica «reaccionari», ja que argumentaré que els indicis de continuïtat entre el Mesolític i el Neolític estan molt limitats i equilibrats per les indicacions de ruptura i discontinuïtat. Paral·lelament exposaré en què em semblen anàlegs els trets estructurals del Neolític antic de Grècia amb els del Pròxim Orient, tot i que les expressions culturals difereixen. De totes maneres, s'ha de reconèixer que els debats no es podran cloure realment mentre les dades sobre el Mesolític de Grècia continuïn sent tan pobres com ho són actualment.

L'escassetat de jaciments mesolítics de Grècia: recerques insuficients o realitat arqueològica?

Actualment, només són coneguts de manera certa quatre jaciments del Mesolític de Grècia (Zaimis, Ulbrich, Franch-

thi i Sidari: cf. PERLÈS, 1990). Recentment dos jaciments mesolítics potencials han estat reconeguts a partir de les prospeccions fetes a l'Argòlida, però encara no es coneixen les dades confirmades sobre l'estratigrafia i la radiometria (RUNNELS, comunicació oral). Aquests jaciments estan tots situats a la costa o propers al mar. Contràriament al que avançaven interpretacions antigues, no hi ha cap jaciment mesolític reconegut a les terres de l'interior de Grècia (en particular a Tessàlia), ni tampoc a les illes ciclàdiques: Voivi, a Tessàlia, on Theocharis (1967) havia cregut reconèixer el Mesolític, és un jaciment de superfície a la vora d'un llac; els pocs micròlits que provenen d'aquest jaciment poden ser atribuïts al Neolític antic¹, igual que la ceràmica que hi està associada. Kythnos (HONEY, 1975) ha proporcionat, efectivament, datacions de C14 curiosament antigues (encara que no gaire fiables), però el material no es pot, en cap cas, relacionar amb el Mesolític (CHERRY, 1979, 29-30).

Quins són els factors que cal invocar per adonar-se de la pobresa tan important de jaciments mesolítics? Aquesta escassetat, correspon a una realitat antiga? La resposta (diferent segons els autors: cf. CHAPMAN, 1991; PERLÈS, en premsa; TREUIL, 1989) és determinant en els models de neolitització: el desequilibri entre la densitat dels jaciments mesolítics i la dels jaciments del Neolític antic és efectivament un dels elements principals dels «difusionistes» (AMMERMAN; CAVALLI-SFORZA, 1984). Si aquest desequilibri es considera fictici (CHAPMAN, 1991), aleshores hi ha la possibilitat d'invocar transformacions locals, sense moviment de població i, per tant, el paper important de les poblacions autòctones antigues.

(a) La pujada del nivell del mar és un dels elements que cal citar, ja que, com ja he assenyalat, hi ha una relació estreta entre els jaciments mesolítics coneguts i la proximitat de la costa. Als moviments eustàtics, cal afegir-hi els moviments isostàtics, de manera que es coneixen jaciments neolítics (com també més tardans, actualment inundats). És, doncs, molt probable que existeixin jaciments mesolítics costaners (com per exemple Sidari), actualment submergits². Sigui com sigui, això no n'explica l'absència a les terres de l'interior.

Fig. 1. Vista del porxo de la cova de Franchithi (Peloponès).

(b) La formació d'al·luvions a les valls i conques interiors. La desaparició dels jaciments paleolítics, mesolítics o neolítics sota uns quants metres de sediments és ja molt coneguda per tornar-ne a parlar. Seria agosarat deixar completament de banda aquesta hipòtesi pel que fa a Grècia, però diversos arguments, dins aquest context, no hi donen suport: d'una part, la gran estabilitat dels paisatges al llarg de tot el Plistocè recent i de l'Holocè antic, amb noves formacions d'al·luvions més tardanes, localitzades i sens dubte en relació amb l'artigada o les pastures (VAN ANDEL et al., 1990; ZANGGER, 1991). Encara més important és, sens dubte, el fet que les capes naturals dels al·luvions fluvials han estat el lloc privilegiat de les prospeccions sistemàtiques fetes a Tessàlia (RUNNELS, 1988), a l'Èlide (CHAVAILLON et al., 1967, 1969) i també en altres regions: de la mateixa manera que les indústries del Paleolític mitjà i del Paleolític superior antic resultaven abundants i ben evidents, el Mesolític sorprenia per la seva absència.³

(c) Finalment, hi ha la possibilitat, sovint utilitzada pel que fa a Grècia, que es tracti senzillament d'una falta d'interès i d'una manca de recerques sobre el terreny. Això és sens dubte exacte si es considera el Mesolític com a tal. Contràriament, Grècia és un dels països europeus que ha estat objecte de les prospeccions intensives més nombroses. Cal destacar, però, que ni les excavacions, ni els sondejos, ni les

prospeccions efectuades pels britànics a l'Èpir (BAILEY et al., 1984, 1986; DAKARIS et al., 1964; HIGGS; VITA-FINZI, 1966; HIGGS et al., 1967) no han donat restes del Mesolític⁴. Especialment les grans seqüències en cova o en abric queden totes interrompudes abans de l'Holocè. Les prospeccions mencionades a l'Èlide, no més nombroses que les fetes al sud de l'Argòlida⁵ (VAN ANDEL; RUNNELS, 1987), a Beòcia⁶ (BINTLIFF; SNODGRASS, 1985), a Tessàlia⁷ (RUNNELS, 1988 i diverses prospeccions inèdites), a la regió de Nemea (cf. CHERRY et al., 1988 i informes preliminars inèdits), a Eubea (SAMPSON, 1981; KELLER, inèdit), no han permès identificar amb certesa jaciments mesolítics. Finalment, mai ha estat identificat cap nivell mesolític a la base dels tells neolítics, encara que s'hagi arribat als nivells estèrils.

Encara que el Mesolític de Grècia no sigui particularment fàcil d'identificar, em sembla raonable, en aquestes condicions, considerar l'escassetat (o l'absència) de jaciments mesolítics a l'interior, una realitat arqueològica i no només un problema de conservació o de recerca. Aquest argument queda reforçat si es considera que, a les conques al·luvials i fluvials no és només el Mesolític el que hi manca, sinó també tot el període que va de la fi de l'Aurinyacià a principis del Neolític (o sigui, aproximadament del 27000 al 9000 BP).⁸ Aquesta situació, però, contrasta amb l'abundància d'estrils del Paleolític mitjà i del principi del Paleolític recent, que es po-

den trobar pertot arreu, tant en superfície com a les capes fluvials.

Sense entrar en els detalls de les fluctuacions climàtiques i les variacions del medi (cf. PERLÈS, en premsa), sembla que l'assecament del Pleniglacial i la desaparició progressiva de les grans estepes herbàcies hagin tingut relació amb una restricció progressiva dels territoris explotats (explotables?) pels grups de caçadors-recol·lectors. Fins a l'Aurinyacià, inclòs, els indicis de la presència prehistòrica es troben arreu, tant a les conques com als turons i muntanyes. A la segona part del Paleolític superior i fins al final del Plistocè, els jaciments es troben concentrats principalment a les regions dels turons, i sobretot de muntanya. Finalment, a principis de l'Holocè, només se'n coneixen a la regió costanera (ROLLAND, 1985, 1988). Es tracta, potser, d'un problema de disponibilitat de recursos?

Al nord, l'augment d'humitat durant el Tardiglacial condueix a un tancament progressiu dels paisatges i a l'augment de la massa forestal (BOTTEMA, 1974, 1979; GREIG; TURNER, 1974). Els grans herbívors de les praderies i estepes (bòvids i èquids) desapareixen. A l'Epir, el cérvol i l'isard esdevenen la caça predilecta i són explotats de manera complementària a altituds diferents segons les estacions (BAILEY et al., 1983a, 1983b, 1986). De totes maneres, les estimacions indiquen, en aquestes condicions, una densitat de població humana molt feble (unes 50 persones a l'est de l'Epir). A Franchthi, més al sud (a l'Argòlida), el Tardiglacial es caracteritza per l'extensió d'una garriga mediterrània precoç i per l'aparició d'una economia diversificada, basada en l'explotació del cérvol, el senglar, la pesca de petits peixos, la recol·lecció de mol·luscos terrestres i marins i de nombroses espècies vegetals, identificades a partir de grans carbonitzades (HANSEN, 1991; PAYNE, 1975; PERLÈS, en premsa). Però diversitat no és sinònim de riquesa: la importància que pren l'explotació d'espècies de petites dimensions (mol·luscos, llenties, veces, etc.) i poc rendibles energèticament parla més aviat en sentit contrari.

El Mesolític continuarà aquesta economia de caça-recol·lecció diversificada, però sembla que amb una disminució de la importància de la caça: a Franchthi el nombre d'ossos de macromamífers recuperats a l'excavació disminueix sensiblement⁹. Només la pesca de la tonyina aportarà temporalment, durant el Mesolític recent, un complement apreciable. Paral·lelament, els micròlits i les armadures, que abunden a les indústries lítiques del final del Plistocè (microburins i puntes de «Mouillah», a més de triangles, segments i trapezis), desapareixen a l'Holocè (PERLÈS, 1987, en premsa). En el Mesolític antic (10000 BP), l'essencial de la indústria el componen els gratadors, les osques, els denticulats i les ascles retocades de factura grollera (PERLÈS, 1990). La talla laminar i la tècnica del microburí ja no hi són representades. Els micròlits, associats estratigràficament a la pesca de la tonyina durant el Mesolític recent (9000 BP), reapareixen (sense els microburins), especialment amb trapezis i les puntes de sageta, molt antigues. Malgrat tot, la majoria d'aquests micròlits no correspon a les formes geomètriques clàssiques: es

tracta de peces petites amb múltiples retocs abruptes o truncaments, que sovint no presenten cap vora tallant. Com la pesca de la tonyina, els micròlits desapareixen al final del 9000 BP, coincidint amb el retorn a una economia de caça i recol·lecció empobrida i amb un utilatge groller sobre ascla. Aquests caràcters tipològics i tecnològics no són específics de Franchthi: es troben de la mateixa manera al Mesolític de Sidari, a Corfú (SORDINA, 1969, 1970).

En conclusió, els pocs elements que tenim sobre el Mesolític de Grècia suggereixen: (a) un medi humà isolat, relativament al marge dels grans corrents mesolítics de la resta d'Europa i amb uns trets distintius molt particulars pel que fa a les tradicions tècniques¹⁰, i (b) un medi o bé empobrit, o bé de difícil explotació, que va conduir els grups a la recerca, sobretot prop de les costes, de biòtops amb recursos diversificats, on la recol·lecció de vegetals de la garriga i l'explotació dels recursos marins eren importants.

En aquestes circumstàncies, els agricultors neolítics podien, contràriament, trobar a les conques al·luvials, pràcticament deshabitades però molt fèrtils, unes condicions d'implantació molt privilegiades.

Les primeres comunitats camperoles

Efectivament, a partir del principi del 8000 BP el paisatge humà de la Grècia prehistòrica es va modificar completament¹¹. En pocs segles, les conques fluvials, i especialment Tessàlia, es van cobrir d'una xarxa densa de poblats permanents, ocupats durant segles i que van anar formant veritables tells (*magoula* en grec). Només del Neolític antic (8000-7500 BP) es coneixen 120 *magoula* a la Tessàlia occidental, allunyats uns dels altres menys de 5 km aproximadament. Als turons del Peloponès també se'n coneixen, però menys nombrosos. Contràriament, el nord i l'oest de Grècia (Tràcia, Macedònia, Epir, Peloponès occidental) no estan poblats. Només a la costa nord-oest es coneixen algunes implantacions neolítiques, però amb característiques clarament adriàtiques i no pas gregues. Aquesta distribució és sorprenent: els nombrosos jaciments del Neolític antic (i mitjà) es troben efectivament concentrats a les zones més seques de Grècia (*Aegean Belt* d'ANASTASSIADES, 1949), amb un índex de pluviositat d'una mitjana inferior o igual a 500 mm anuals (NANDRIS, 1977).

Aquesta paradoxa es pot explicar, sens dubte, si es tenen en compte els punts següents: d'una banda, les regions explotades són les més properes, des del punt de vista ecològic, als medis del Pròxim Orient. Les espècies domèstiques, animals i vegetals, explotades per aquestes comunitats camperoles, són, doncs, originàries del Pròxim Orient (xai, cabra, bou, porc, blat, ordi, llenties, etc.) (cf. HANSEN, en aquest volum). Per tant, no hi ha els problemes d'adaptació al fred, al gel i a la humitat de l'hivern (cf. HILLMAN; DAVIES, 1990). D'altra banda, les regions més seques són a la vegada aquelles on els boscos naturals es regeneren amb més dificultat després de l'artigada, i permeten, per tant, una permanència

relativa de les parcel·les cultivades i un sistema de rotació dels cultius anàleg als del Pròxim Orient. Caldrà, doncs, esperar fins el Neolític recent (6500 BP) perquè les regions occidentals i septentrionals de Grècia siguin també explotades.

Abandonant quasi completament els recursos salvatges, de fauna o flora, ignorant també sovint els recursos minerals locals en benefici d'importacions llunyanes (sílex groguencs, obsidiana, jaspis, eines per a la mòlta, etc.), aquestes comunitats camperoles reconstitueixen al voltant dels seus poblats un entorn fortament antròpic i d'alguna manera «artificial». Els poblats permanents, les terres conreades que resten estables durant les generacions successives, marquen el paisatge socialitzant-lo i «domesticant-lo» d'una manera tan evident que les espècies que s'hi exploten no són d'origen autòcton. La noció de «domesticació de l'espai», proposada per Chapman (1991), es pot aplicar aquí plenament.

El Neolític grec: components locals i característiques no autòctones

Quin és, doncs, l'origen d'aquestes primeres comunitats agrícoles? Tal com ens hem preguntat al principi d'aquest article, van sorgir totalment o parcialment de les comunitats mesolítiques locals o potser cal buscar-ne l'origen en contrades més llunyanes?

Les dades disponibles actualment apunten d'una manera clara a favor d'una hipòtesi de ruptura i d'immigració: a més dels desequilibris demogràfics, les diferències d'implantació regional i el tipus de jaciments d'hàbitat, abans esmentats, es poden observar també ruptures evidents en la tria dels aliments, de les tradicions tècniques i simbòliques. Ara l'utilatge lític tallat està basat en l'explotació de materials exògens de gran qualitat i en la producció, per pressió, d'un utilatge quasi exclusivament laminar i microlaminar. Dominen les làmines amb pàtina i les retocades, amb gratadors, becs, perforadors (molt abundants en els centres de producció de denes de petxina, com ara Franchthi) i alguns trapezis. Apareixen els estris lítics polits, el material de mòlta i els estris en os. Cal afegir-hi també, encara que en menor quantitat, «labrets» de pedra, «bales de fona», ornaments de pedra i de petxina, figuretes (generalment de terra cuita, alguna vegada de marbre) (DEMOULE; PERLÈS, 1993; THEOCHARIS, 1973; WIJNEN, 1981). La ceràmica, evidentment, existeix des del Neolític antic; encara que de totes maneres la qüestió d'una fase anterior, el Neolític preceràmic, encara no està aclarida. Així doncs, alguns jaciments (entre els quals hi ha Franchthi, Argissa i Sesklo) han donat nivells estratigràficament anteriors al neolític antic pròpiament dit, del qual només es diferencien per una quantitat molt petita de fragments de ceràmica. La presència d'aquests fragments es pot explicar o bé com a testimoni d'una producció primerenca i poc important numèricament, o bé com a intrusions de nivells superiors (BLOEDOW, 1991; PERLÈS, 1989; VITELLI, 1993). La descoberta de nivells sense ceràmica en diversos punts del jaciment, a la base dels sondejos fets per D. The-

ocharis a Sesklo (THEOCHARIS, 1973; WIJNEN, 1981) i l'absència de fragments a la part inferior dels nivells «preceràmics» de Franchthi i Argissa no permeten, al meu entendre, rebutjar completament la hipòtesi d'un veritable Neolític preceràmic a Grècia. De totes maneres, si existeix, no correspon, com assenyalava Nandris (1970), a una fase de desenvolupament progressiu del Neolític com trobem al Pròxim Orient. Tots els altres elements que el caracteritzen (fauna i flora domèstica, indústries lítiques, armament i figuretes) són ja completament neolítics i sense cap relació amb el que es coneix del Mesolític. Per tant, la situació és relativament clara: a les regions on es dona una forta implantació de les comunitats neolítiques, no hi ha cap element que testimonii una continuïtat dels períodes anteriors. En aquestes condicions, la hipòtesi de comunitats no autòctones que es van implantar en aquestes regions (recordem que no havien estat poblades al Mesolític) sembla la més econòmica.

Al costat d'aquesta situació, a Grècia hi havia grups mesolítics que també podrien haver participat en la implantació del Neolític. Si no es considera l'argument de la continuïtat com un simple *a priori*, només es pot basar sobre dos jaciments: Franchthi i Sidari, els únics amb una seqüència que cobreix els períodes Mesolític i Neolític. A Franchthi hi ha tres fases que cal tenir en compte: el Mesolític final (final del IXè. mil·lenni), el Neolític inicial (antigament publicat amb el nom de «preceràmic»), que data del principi del VIIIè. mil·lenni, i el Neolític antic (VIIIè. mil·lenni). Com ja hem dit (*supra*), el Mesolític final és pobre: la fauna és gairebé absent dels conjunts estudiats per a aquesta fase¹²; les espècies vegetals corresponen a les de garriga, però tot i així són poc abundants, i entre els mol·luscos marins domina clarament el *Cerithium vulgatum*. La indústria lítica es caracteritza per un utilatge fet sobre ascla molt grollera (osques, denticulats i ascles retocades), juntament amb algunes «armadures» transverses de vores còncaues. Com ho havia estat anteriorment, al Neolític inicial l'ocupació resta limitada a la cova. Quant a la fauna, en canvi, dominen clarament els ossos d'ovicaprins (PAYNE, 1975); a més, evolucionen els indicis de l'agricultura (HANSEN, 1991, en aquest volum). En canvi, però, l'explotació de mol·luscos marins no canvia (SHACKLETON, 1988). Pel que fa a la indústria lítica, les dades ens mostren una situació intermèdia: la base de la indústria és la mateixa que la del Mesolític final (estris sobre ascla, manufactures sobre roques locals), però cal afegir-hi algunes làmines i trapezis sobre làmines tallades per pressió amb materials de bona qualitat, per a les quals no disposem d'indicis de producció local. Aquest Neolític inicial, encara que les dades no s'hagin publicat íntegrament, sembla poder-se interpretar com l'adopció, per grups Mesolítics locals¹³, d'espècies domèstiques no autòctones, que podrien haver obtingut mitjançant intercanvis, al mateix temps que determinats estris lítics. És, doncs, realment amb el Neolític antic que es nota una ruptura més evident¹⁴: desplaçament de la part més important de l'hàbitat i de les activitats cap a l'exterior de la cova, canvis a la macrofauna¹⁵, explotació de mol·luscos marins diferents, aparició d'estrus d'os, de pedra polida, apa-

rició de materials de mòlta, d'ornament i d'una indústria lítica tallada, orientada cap a la producció de làmines, on domina l'obsidiana importada de Milos.

A Sidari hi trobem una situació semblant, i s'hi poden distingir també tres fases (SORDINAS, 1969, 1970 i observacions personals): a continuació d'un Mesolític comparable al de Franchthi, i sense discontinuïtat estratigràfica, apareix un Neolític que es caracteritza per la presència d'ovicaprins domèstics i una ceràmica mal cuita i original per la decoració incisa que presenta, mentre que les modalitats de producció d'estris lítics no canvien¹⁶. El nivell Neolític següent, separat de l'anterior per un nivell estèril, presenta, en canvi, una ceràmica impresa clàssica, de la costa adriàtica, amb desgrentant de sílex, i una indústria laminar de bona factura.

En conclusió, en tots dos casos els indicis d'interacció entre els grups mesolítics i de camperols neolítics evidencien l'adopció ràpida d'elements neolítics i la ràpida desaparició tant de les tradicions pròpiament mesolítiques com dels trets idiosincràtics sorgits de la primera fase de contacte. La influència dels grups de tradició mesolítica sobre els grups camperols sembla, a primera vista, gairebé nul·la. De totes maneres, no es pot buscar aquesta influència en els vestigis materials: com que va haver-hi interacció, segurament basada en l'intercanvi¹⁷, calia, doncs, que els grups mesolítics tinguessin els mateixos elements per intercanviar. L'intercanvi matrimonial per a aliances és una possibilitat (CHAPMAN, 1991). De totes maneres, em sembla força probable que els grups mesolítics s'hagin aprofitat al mateix temps dels seus coneixements sobre els territoris i els recursos més allunyats. En aquest sentit és interessant constatar el fet que des del Neolític inicial (o preceràmic) a Tessàlia, dins el conjunt d'estris, l'obsidiana de Milos domina numèricament. Per tant, això vol dir que aquesta obsidiana ja era coneguda i explotada, encara que en petita quantitat, des de feia mil·lennis. A Sidari passa el mateix pel que fa als sílex groguencs. Així doncs, la coneixença que tenien de les fonts, dels camins i de les vies de navegació no era la millor moneda d'intercanvi que podien oferir els grups mesolítics als pagesos sedentaris i exigents pel que fa a la qualitat de les matèries primeres?

Fig. 2. Vista, al fons, d'una «magoula» Neolítica característica a la Tessàlia oriental. La magoula, amb plantació de blat, forma un turó allargat just darrera els camps de cotó.

L'origen del Neolític grec: influències del Pròxim Orient o desenvolupament paral·lel?

Ens queda, per finalitzar, el problema de l'origen d'aquestes comunitats camperoles. Tret de les espècies explotades, originàries inconfusiblement del Pròxim Orient, els elements de comparació utilitzats normalment amb l'Anatòlia o el Pròxim Orient són escassos: les figuretes i alguns dels seus detalls estilístics, els segells gravats en pedra, els motius geomètrics, els «labrets» i les «sivelles de cinturó» en os presenten tots força semblances amb Çatal Höyük, per exemple. Aquesta llista «clàssica», però, tendeix a estar formada per objectes individuals, aïllats del seu context; sense desmerèixer-la, pot ser fàcilment criticada per comparacions puntuals.

Paradoxalment, hi ha analogies reals entre el Neolític de Grècia i el del Pròxim Orient que sovint no es tenen en compte. Això pot ser degut al fet que són representatives al mateix temps de formes d'adaptació socio-econòmica paral·leles i d'un origen comú o emparentat. Pel que fa als trets que jo anomenaré «estructurals», en el sentit que caracteritzen els comportaments fonamentals de la societat, fortament arrelats a la tradició, cal considerar diferents punts de semblança interessants: (a) La tradició d'un hàbitat «reagrupat, estable durant diverses generacions, basat en unitats domèstiques de petites dimensions» (DEMOULE; PERLÈS, 1993; HALSTEAD, 1984, 1989a, 1989b). Com ha assenyalat Chapman (1989, 1991), una organització vilatana d'aquestes característiques ha de correspondre necessàriament a una determinada organització social, a uns sistemes de filiació i una ideologia de relació amb els avantpassats, diferents dels que es poden trobar als poblats dispersos i temporals, característics d'una bona part de l'Europa neolítica. (b) L'absència, durant el Neolític antic i mitjà, de jaciments complementaris als poblats, com ara les cledes o els jaciments de càncera, i, per tant, l'explotació d'un territori restringit. (c) En aquests poblats cal destacar la utilització en arquitectura del tovot¹⁸ i també la riquesa i la complexitat de les estructures de combustió construïdes. Aquest tret, característica clara del Pròxim Orient (MOLIST, 1986), s'ha de relacionar amb una producció de ceràmica orientada cap a ceràmiques fines no utilitzades per a fins culinàris (VITELLI, 1993). Aquests tipus de ceràmica, igual que passa al Pròxim Orient, es van enriquir molt aviat amb decoracions complexes, s'intercanviaven entre poblats (encara que en poca quantitat) i devien ser un element important socialment (festes, rituals). (d) Finalment, cal assenyalat que moltes de les categories d'objectes comuns entre Grècia i Anatòlia són representatives de mons socials i simbòlics; és en aquest últim on les tradicions es poden mantenir més temps que en el món tècnic.

Aquesta argumentació no vol, però, presentar el Neolític de Grècia com una simple transposició en l'espai del Neolític del Pròxim Orient. Els quatre punts principals són els següents:

- Un origen antic derivat, almenys en part, del Pròxim Orient, és indiscutible pel que fa a les espècies explo-

Fig. 3. Bases en pedra dels murs d'una habitació del Neolític mitjà del jaciment de Sesklo (Tessàlia occidental).

tades. Sembla probable que aquestes espècies haguessin estat introduïdes per grups humans estrangers, vinguts directament o indirectament del Pròxim Orient.

- L'aportació de tradicions locals, mesolítiques, al desenvolupament d'aquest Neolític és feble, o gairebé nul·la, pel que fa a les produccions tècniques o a les modalitats de subsistència. D'altra banda, però, sembla força probable que haguessin influït en l'aparició precoç d'importants xarxes de circulació i intercanvi de matèries primeres.
- Estructuralment, el Neolític de Grècia es desenvolupa d'una manera comparable al del Pròxim Orient. De totes maneres, els orígens comuns no són necessàriament l'única causa, encara que necessàriament siguin els responsables de les semblances: en medis naturals comparables, models d'organització econòmica i social anàlegs es podien haver donat i adaptat sense la necessitat que hi hagués contactes entre totes dues zones. Evidentment, és molt difícil de definir exactament el que és conseqüència de tradicions comunes i allò que representa un desenvolupament socio-econòmic paral·lel.
- Al contrari (i és això, en efecte, el que exclou la possibilitat de contactes intensos entre les dues regions), els trets pròpiament culturals, les tradicions tècniques i sobretot estilístiques es poden diferenciar clarament: els estils de decoració de les ceràmiques i la seva diversi-

ficació regional, les modalitats de producció dels estris en pedra i la seva tipologia, les formes d'armament, l'arquitectura de les cases, etc; tots justifiquen el desenvolupament d'unes tradicions locals i originals.

Cal destacar també que aquestes tradicions no restaran tancades a les influències balcàniques. Això, però, ens condueix a períodes més tardans, cap al Neolític recent i final... Siguin quines siguin les antigues filiacions amb el Pròxim Orient, el Neolític de Grècia apareix, en l'aspecte cultural, com una entitat autònoma i regionalment diversificada.

ABSTRACT

Reflections on the origins of the Neolithic in Greece

The Greek Neolithic is the earliest in Europe. As such its interpretation, in terms of local developments versus external influences or population migration is relevant to the general debate about the origins of the Neolithic in Europe. After an examination of the Mesolithic substrate, the position adopted here is that local traditions were rapidly absorbed into a fundamentally new and non-local complex. Structural analogies between the Greek and the Near-Eastern Neolithic can be exemplified in the domain of subsistence practices, settlement patterns and symbolic behaviour. On the other hand, the technical and stylistic traditions are clearly

original and demonstrate, once the first farmers were established in Greece, an independent development, later related with that of the Balkans.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMMERMAN, A. J.; CAVALLI-SFORZA, L.-L. (1984) *The Neolithic transition and the genetics of population in Europe*. Princeton: Princeton University Press, pàg. 176.
- ANASTASSIADES, P. (1949) «General features of soils in Greece», dins *Soil Science*, núm. 67, pàg. 347-362.
- BARKER, G. (1985) *Prehistoric farming in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 327.
- BAILEY, G.; CARTER, P.; GAMBLE, C.; HIGGS, H. (1983a) «Epirus revisited: seasonality and inter-site variation in the Upper Palaeolithic of North-West Greece», dins G. BAILEY (ed.) *Hunter-Gatherer economy in Prehistory: a European perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 64-78.
- BAILEY, G.; CARTER, P.; GAMBLE, C.; HIGGS, H. (1983b) «Asprochali and Kastritsa: further investigations of Palaeolithic settlement and economy in Epirus (North-West Greece)», dins *Proceedings of the Prehistoric Society*, núm. 49, pàg. 15-42.
- BAILEY, G.; CARTER, P.; GAMBLE, C.; HIGGS, H.; ROUBET, C. (1984) «Paleolithic investigations in Epirus: the results of the first season's excavation at Klithi, 1983», dins *Annual of the British School at Athens*, núm. 79, pàg. 7-22.
- BAILEY, G.; GAMBLE, C.; HIGGS, H.; ROUBET, C.; STURDY, D.; WEBLEY, D. (1986) «Paleolithic investigations at Klithi: preliminary results of the 1984 and 1985 field seasons», dins *Annual of the British School at Athens*, núm. 81, pàg. 7-35.
- BINTLIFF, J. L.; SNODGRASS, A. M. (1985) «The Cambridge/Bradford Boeotian expedition: the first four years», dins *Journal of Field Archaeology*, núm. 12, pàg. 123-161.
- BLOEDOW, E. F. (1991) «The 'Aceramic' Neolithic phase in Greece reconsidered», dins *Mediterranean Archaeology*, núm. 4, pàg. 1-43.
- BOTTEMA, S. (1974) *Late Quaternary vegetation history of Northwestern Greece*. Groningen: Biologisch-Archaeologisch Institute. [Tesi doctoral].
- BOTTEMA, S. (1979) «Pollen analytical investigations in Thessaly (Greece)», dins *Palaeohistoria*, núm. 21, pàg. 19-40.
- CHAVAILLON, J.; CHAVAILLON, N.; HOURS, F. (1967) «Industries paléolithiques de l'Élide. I: Région d'Amalías», dins *Bulletin de Correspondance Hellénique*, núm. 91, pàg. 151-201.
- CHAVAILLON, J.; CHAVAILLON, N.; HOURS, F. (1967) «Industries paléolithiques de l'Élide. II: Région du Kastron», dins *Bulletin de Correspondance Hellénique*, núm. 93, pàg. 97-151.
- CHAPMAN, J. (1989) «The early Balkan village», dins S. BÖKÖNYI (ed.) *Neolithic of SE Europe and its Eastern Connections*. Budapest: Varia Archaeologica Hungarica II, pàg. 33-53.
- CHAPMAN, J. (1991) «Els orígens de l'agricultura al sud-est d'Europa», dins *Cota Zero*, núm. 7, pàg. 126-135.
- CHERRY, J. (1979) «Four problems in Cycladic Prehistory», dins J. L. DAVIS; J. F. CHERRY (ed.) *Papers in Cycladic Prehistory*. Los Angeles: University of California, Institute of Archaeology, Monograph 14, pàg. 22-47.
- CHERRY, J.; DAVIS, J. L.; DEMITRACK, L.; MANTZOURANI, E.; STRASSER, Th.; TALALAY, L. (1988) «Archaeological survey in an artifact-rich landscape: a Middle Neolithic example from Nemea, Greece», dins *American Journal of Archaeology*, núm. 92, pàg. 159-176.
- DAKARIS, S. I.; HIGGS, E. S.; HEY, R. W. (1964) «The climate, environment and industries of Stone Age Greece, part I», dins *Proceedings of the Prehistoric Society*, núm. 30, pàg. 199-246.
- DEMOULE, J. P.; PERLÈS, C. (1993) «The Greek Neolithic: a new review», dins *Journal of World Prehistory*, núm. 7.
- DENNELL, R. (1983) *European economic prehistory: a new approach*. Londres: Academic Press, pàg. 217.
- GREG, J.; TURNER, J. (1974) «Some pollen diagrams from Greece and their archaeological significance», dins *Journal of Archaeological Science*, núm. 1, pàg. 177-194.
- HALSTEAD, P. (1984) *Strategies for survival: an ecological approach to social and economic change in early farming communities of Thessaly, Greece*. University of Cambridge. [Tesi doctoral].
- HALSTEAD, P. (1989a) «The economy has a normal surplus: economic stability and social change among early farming communities of Thessaly, Greece», dins P. HALSTEAD; J. O'SHEA (ed.) *Bad year economics. Cultural responses to risk and uncertainty*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 68-80.
- HALSTEAD, P. (1989b) «Like rising damp? An ecological approach to the spread of farming in south-east and central Europe», dins A. MILLES; D. WILLIAMS; N. GARDNER (ed.) *The beginning of agriculture*. Oxford: BAR Int. series 496, pàg. 223-253.
- HANSEN, J. M. (1991) *The palaeoethnobotany of Franchthi Cave*. Bloomington/Indianapolis: University of Indiana Press, Excavations at Franchthi Cave, fasc. 7, pàg. 280.
- HEDGES, R.; HOUSLEY, R.; BRONK, C.; VAN KLINKEN, G. (1990) «Radiocarbon dates from the Oxford AMS system. Archaeometry date list 11», dins *Archaeometry*, núm. 32 (2), pàg. 211-237.
- HIGGS, E. S.; VITA-FINZI, C. (1966) «The climate, environment and industries of Stone Age Greece, part II», dins *Proceedings of the Prehistoric Society*, núm. 32, pàg. 1-29.
- HIGGS, E. S.; VITA-FINZI, C.; HARRIS, D. R.; FAGG, A. E. (1967) «The climate, environment and industries of Stone Age Greece, part III», dins *Proceedings of the Prehistoric Society*, núm. 33, pàg. 1-29.
- HILLMAN, G. C.; DAVIES, M. S. (1990) «Measured domestication rates in wild wheats and barley under primitive cultivation, and their archaeological implications», dins *Journal of World Prehistory*, núm. 4 (2), pàg. 157-222.
- HONEA, K. (1975) «Prehistoric remains on the island of Kythnos», dins *American Journal of Archaeology*, núm. 79 (3), pàg. 277-279.
- MOLIST, M. (1986) *Les structures de combustion au Proche-Orient néolithique*. 3 vol. Université de Lyon 2. [Tesi doctoral].
- NANDRIS, J. (1970) «The development and relationships of the earlier Greek neolithic», dins *Man*, núm. 5 (2), pàg. 191-213.
- NANDRIS, J. (1977) «The perspective of long-term change in South-East Europe», dins F. CARTER (ed.) *An Historical Geography of the Balkans*. Academic Press, pàg. 25-57.
- PAYNE, S. (1975) «Faunal change at Franchthi Cave from 20,000 BC to 3,000 BC», dins A. T. CLASON (ed.) *Archaeozoological studies*. La Haia: Elsevier, pàg. 120-131.
- PERLÈS, C. (1987) *Les industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grèce)*. Vol. I: *Présentation générale et industries paléolithiques*. Bloomington (Indianapolis): University of Indiana Press, Excavations at Franchthi Cave, fasc. 3, 355 pàg.
- PERLÈS, C. (1989) «La néolithisation de la Grèce», dins O. AURENCHÉ; J. CAUVIN (ed.) *Néolithisations*. Oxford: BAR int. series 516, pàg. 109-127.
- PERLÈS, C. (1990) *Les industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grèce)*. Vol. II: *Les industries du Mésolithique et du Néolithique initial*. Bloomington/Indianapolis: University of Indiana Press, Excavations at Franchthi Cave, fasc. 5, 288 pàg.
- PERLÈS, C. «La transition Pleistocène/Holocène en Grèce et les problèmes du Mésolithique», dins E. AURO TORTOSA; V. VILLAVERDE BONILLA (ed.) *Transformaciones culturales y económicas durante el Tardiglacial y el inicio del Holoceno en el ámbito Mediterráneo*. [En premsa].
- RINDOS, D. (1984) *The origins of agriculture. An evolutionary perspective*. Nova York: Academic Press, pàg. 325.
- ROLLAND, N. (1980) «Le projet de l'Institut canadien d'archéologie à Athènes sur l'Âge de la pierre en Grèce centrale: campagne préliminaire 1980», dins *Teiresias (Archaeologica)*, núm. 3, pàg. 3-29.
- ROLLAND, N. (1985) «Exploitation du milieu et subsistance au cours de la préhistoire ancienne de la Grèce», *Culture*, núm. 5, pàg. 43-61.
- ROLLAND, N. (1988) «Palaeolithic Greece: subsistence and socio-economic formations», dins B. V. KENNEDY; G. M. LEMOINE (ed.) *Diet and subsistence: current archaeological perspectives*. Calgary: Chacmool, The Archaeological Association of the University of Calgary, pàg. 43-53.
- RUNNELS, C. (1988) «A prehistoric survey of Thessaly: new light on the Greek Middle Palaeolithic», dins *Journal of Field Archaeology*, núm. 15, pàg. 277-290.
- SAMPSON, A. (1981) *I Neolithiki kai i protoelladiki I stin Euboia*. Atenes: Etaireia Euboikon spoudon, pàg. 220.

SHACKLETON, J. C. (1988) *Marine molluscan remains from Franchthi Cave*. Bloomington (Indianapolis): University of Indiana Press, Excavations at Franchthi Cave, fasc. 4, pàg. 194.

SORDINAS, A. (1969) «Investigations of the prehistory of Corfu during 1964-1966», dins *Balkan Studies*, núm. 10 (2), pàg. 393-424.

SORDINAS, A. (1970) *Stone implements from Northwestern Corfu, Greece*. Memphis: Memphis State University, Anthropological Research Center, pàg. 41.

THEOCHARIS, D. R. (1967) «Archaïotites kai mnimeia Thessalias», dins *Archaiologikon Deltion, Chronika B'*, pàg. 295-298.

THEOCHARIS, D. R. (1973) *Neolithic Greece*. Atenes: National Bank of Greece, pàg. 356.

TREUIL, R. (1989) «La "néolithisation" dans les Balkans: quelques réflexions prématurées», dins O. AURENCHÉ, J. CAUVIN (ed.) *Néolithisations*. Oxford: BAR int. series 516, pàg. 129-144.

VAN ANDEL, Tj.; RUNNELS, C. (1987) *Beyond the Acropolis. A rural Greek past*. Stanford: Stanford University Press, 221 pàg.

VAN ANDEL, Tj.; ZANGGER, E.; DEMITRACK, A. (1990) «Land use and soil erosion in prehistoric and historical Greece», dins *Journal of Field Archaeology*, núm. 17, pàg. 379-396.

VITELLI, K. D. (1993) *Franchthi Neolithic pottery: classification and Ceramic Phases 1 and 2*. Bloomington/Indianapolis: University of Indiana Press, Excavations at Franchthi Cave, fasc. 8.

WIJNEN, M. (1981) *The Early Neolithic 1 settlement at Sesklo: an early farming community in Greece*. Leiden: Universitaire Pers Leiden, 146 pàg.

ZANGGER, E. (1991) «Prehistoric coastal environments in Greece: the vanished landscapes of Dimini Bay and Lake Lerna», dins *Journal of Field Archaeology*, núm. 18, pàg. 1-15.

Catherine PERLÈS va obtenir el doctorat amb la tesi *La préhistoire du feu* (publicada a Masson, 1977). Ha dedicat el seu treball principalment a les indústries lítiques del Paleolític, del Mesolític i del Neolític de Grècia (Franchthi, fasc. 3 i 5, Indiana University Press, 1987 i 1990). Paral·lelament s'ha interessat pels problemes de la variabilitat de les indústries lítiques amb relació al context econòmic i l'organització social de les societats prehistòriques. Més recentment, ha treballat sobre la problemàtica dels intercanvis a llarga distància i l'especialització en la producció, fet que l'ha conduït a investigar el problema de la naturalesa de les societats neolítiques. Actualment és professora a la Universitat de París X, membre de l'*Institut Universitaire de France* i responsable de l'ERA 28 del CNRS.

(Títol original: «Réflexions sur l'origine du Néolithique de Grèce». Traducció de Tona Majó.)

NOTES

1. Tant els trapezis allargats, fets sobre làmines tallades per pressió, com les truncatures rectilínies obliqües són característiques del Neolític antic, encara que molt sovint són escassos. No s'han de confondre amb els trapezis curts, sovint sobre ascla, coneguts al Mesolític de Grècia.

2. Cal, però, no exagerar-ne la proporció: cinc dels sis jaciments anomenats anteriorment són coves o abrils propers al mar, però situats en indrets lleugerament alts. En la majoria dels casos, aquests jaciments en abrill o en cova devien ser fora de l'abast del desbordament dels cursos dels rius.

3. Més endavant veurem que de fet el Paleolític recent també hi és absent.

4. Malgrat una data de C14 de l'Holocè antic obtinguda en un sondeig a Megalakkos (HEDGES et al., 1990), que no sembla correspondre a l'estratigrafia.

5. Exceptuant-ne, és clar, el jaciment de Franchthi.

6. De totes maneres, a la Beòcia han estat assenyalades indústries atribuïdes a la fi del Paleolític superior o al Mesolític, en un treball preliminar de N. ROLLAND (1980). Malgrat tot, aquestes indústries no s'han descrit i l'atribució cronològica, que jo sàpiga, no s'ha confirmat.

7. I per tant, expressament dirigida cap al reconeixement dels jaciments neolítics.

8. Agraïxo a Curtis Runnels haver-me cridat l'atenció sobre aquest punt.

9. Les restes de tamisatge no han estat encara publicades.

10. És possible que aquests trets es trobin en part al sud de l'antiga Iugoslàvia.

11. Veg. THEOCHARIS, 1973, per a una presentació general del neolític grec, remarcablement il·lustrat.

12. PAYNE, 1975. L'estudi, però, és només parcial.

13. cf. continuïtat de l'hàbitat, de les tradicions lítiques i de l'explotació dels recursos marins.

14. De totes maneres, la importància dels fragments de ceràmica trobats a la part superior del nivell del neolític inicial és molt important: si aquests fragments estan *in situ* i no són intrusius (cf. VITELLI, 1993), constitueixen aleshores un element de continuïtat important que donaria suport a altres dades sobre les produccions tècniques i simbòliques.

15. Comunicació oral de S. Payne.

16. Encara que els micròlits, presents al nivell D de Sidari, desapareixen en aquest moment.

17. Efectivament, no hi ha cap indici d'una situació violenta ni d'una protecció real dels jaciments del neolític antic.

18. Que no s'utilitza a Grècia, si no és acompanyant l'ús de la tàpia.